

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-1-19>

УДК 159.9.22

Юлія СТРАЖНИК

викладач,

Національна академія

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,

<https://orcid.org/0009-0005-8628-8651>

e-mail: y.strazhnik@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ- ПРИКОРДОННИКІВ В УМОВАХ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті аналізуються підходи науковців до визначення резильєнтності. За результатами цього аналізу, а також із урахуванням специфіки професійної діяльності офіцерів-прикордонників визначено психологічні умови розвитку резильєнтності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу: розвиток професійної мотивації курсантів на успіх через оптимістичний стиль мислення; застосування педагогами психологічних механізмів формування у курсантів локус контролю під час розв'язування навчально-професійних завдань; створення належного навчально-методичного забезпечення освітнього процесу; формування критичного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників; активне застосування тренінгових технологій з екстремальних видів діяльності.

Ключові слова: *резильєнтність, майбутні офіцери-прикордонники, психологічні умови, професійна діяльність офіцерів-прикордонників, стрес, стресові ситуації.*

Juliya STRAZHNYK

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF RESILIENCE OF FUTURE BORDER GUARD OFFICERS IN THE CONDITIONS OF A HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION

The article presents a study on determining the psychological conditions for the development of resilience of future border guards in the conditions of a higher military educational institution.

Resilience is defined by the author as a psycho-social phenomenon that structurally consists of personal, interpersonal and social elements and is the result of various development processes over a long period of time. Resilience characterizes how much the psyche is capable of recovery after adverse circumstances, after experienced stress. Personal qualities are

described that have an impact on the ability of the psyche to recover and change the attitude to stressful events: neuroticism, self-esteem and locus of control. The author draws attention to the similarities in the meaning of the concepts «stress resistance» and «resilience». Since stress theories are the basis for the study of stress resistance, the author considers them as a basis for the study of resilience.

Among the factors of the professional activity of border guards officers, the following are mentioned: significant variability of official assignments, lack of time for their execution; the need to maintain discipline in everyday life, constant readiness for mobilization, dexterity and composure; limitation of personal time, systematic danger; psycho-emotional overload, stressful situations during service. Attention is drawn to the fact that at the higher military educational institution, future border guards are trained for various types of activities: manage the unit in peacetime and wartime conditions, carry out psychological work with personnel in the unit, conduct training of servicemen, regulate the psyche of servicemen in the interests of the service.

The article analyzes the approaches of scientists to the definition of resilience. According to the results of this analysis, as well as taking into account the specifics of the professional activity of border guards, the psychological conditions for the development of resilience of future border guards in the conditions of a higher military educational institution were determined: development of cadets' professional motivation for success through an optimistic thinking style; application by teachers of psychological mechanisms of formation of locus of control in cadets when solving educational and professional tasks; creation of appropriate educational and methodological support for the educational process; formation of critical thinking of future border guards; active use of training technologies for extreme activities.

Keywords: resilience, future border guard officers, psychological conditions, professional activity of border guard officers, stress, extreme situations.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Дослідження будь-якого психологічного явища передбачає вивчення умов його виникнення, розвитку та удосконалення. Водночас, практика освітнього процесу у змозі досягти цілей «лише через свідоме і цілеспрямоване створення і реалізацію необхідних для цього психологічних умов» [1, с. 90]. Розвиток особистості майбутнього офіцера-прикордонника визначають внутрішні та зовнішні умови. Внутрішніми умовами є фізіологічні та психічні властивості організму. Зовнішні – це військове освітнє середовище вищого військового навчального закладу, у якому він проводить більшу частину часу. Під час навчання, виховання та розвитку, створюються психологічні умови, що визначають подальший розвиток особистості.

Питання розвитку резильєнтності майбутніх військових фахівців на сучасному етапі привертає все більше уваги науковців психологічної галузі. Водночас, у Концепції трансформації системи військової освіти зазначається, необхідність «для комплектування військ вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом, поступового переходу до засад професійної армії є необхідним

застосування нових підходів до формування структури змісту системи військової освіти» [2], що визначає актуальність статті.

Аналіз досліджень та публікацій

З метою дослідження психологічних умов розвитку резильєнтності майбутніх офіцерів-прикордонників нами проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо проблеми резильєнтності фахівців. Результати аналізу свідчать про відмінності у підходах науковців до тлумачення поняття «резильєнтність». Одні з них ототожнюють поняття «резильєнтність» та «стресостійкість» [3]. Інші розмежовують стресостійкість та резильєнс, визначаючи «перше як відновлення після впливу стресу, а друге як опір стресу» [4]. Є наукова позиція щодо трактування «резильєнсу і стресостійкості як синонімів» [5-7]. Україномовна наукова література на сьогодні не оперує чинниками чіткого розмежування «резильєнсу» та «резильєнтності», хоча в англомовній відома низка спроб «розмежування поняття резильєнс як процесу і резильєнтності як властивості особистості» [8; 9].

З урахуванням цього визначення умов розвитку резильєнтності серед вчених не є однозначним. Виходячи із подібності за змістом понять «стресостійкість» та «резильєнтність», та оскільки теорії стресу є підґрунтям для вивчення стресостійкості, вважаємо, їх можна розглядати як основу для дослідження резильєнтності. Різноманітні аспекти стресу (сприйняття стресу, переживання стресу, адаптація до стресу, пристосування до стресу, подолання стресу, опір стресу, вихід зі стресу) розглядали О. Іванова, О. Кім, К. Люшук, В. Корольчук, Ю. Теплюк та ін. Але у зазначених наукових доробках не ставляться акценти на психологічних мовах розвитку здатності психіки майбутніх офіцерів-прикордонників до відновлення після несприятливих обставин (резильєнтності).

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення психологічних умов розвитку резильєнтності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу.

Виклад основного матеріалу

Будь-яка діяльність, у тому числі освітня, є неможливою без особистості, без людини, що є основним компонентом, джерелом та об'єктом цієї діяльності. Із застосуванням нових підходів майбутні офіцери-прикордонники здобувають освітній ступінь вищої освіти

бакалавра. Вони мають бути придатні до військової служби, як за станом здоров'я, так за особистісними, морально-діловими якостями. До таких морально-ділових якостей відносять резильєнтність. Під час навчання майбутніх офіцерів-прикордонників у вищому військовому навчальному закладі там мають бути створені психологічні умови для розвитку резильєнтності.

Розглядаючи резильєнтність всебічно, зазначимо, що з одного боку, вона є певною характеристикою особистості, з іншого – є динамічним процесом. Ми трактуємо резильєнтність як психо-соціальне явище, яке структурно складається з особистісних, міжособистісних та суспільних елементів і є результатом різноманітних процесів розвитку впродовж тривалого часу; резильєнтність характеризує, наскільки психіка є здатною до відновлення після несприятливих обставин, після пережитого стресу.

За Г. Сельє, «стрес є неспецифічною реакцією організму на будь-який вплив із-зовні; станом напруги у системі, на яку діють подразники, сила яких перевищує адаптаційні можливості організму... Відак, у нормальному здоровому організмі існує механізм, який є необхідним для боротьби зі «шкідливими» факторами, вплив яких може привести до загибелі організму. Цю «відповідь організму» дослідник визначає як «загальний адаптаційний синдром або стрес-реакцію» [10].

У полі зору наших інтересів перебуває розвиток резильєнтності військовослужбовців, зокрема такої їх категорії, як майбутні офіцери-прикордонники, що перебувають в умовах вищого військового навчального закладу. Надбанням сучасної наукової літератури є низка різних класифікацій психологічних властивостей особистості, які зумовлюють здатність психіки до відновлення після несприятливих обставин. Як цінність для нашого дослідження є виокремлення особистісних якостей, які мають вплив на здатність психіки до відновлення та зміну ставлення до стресогенних подій Дж. Ормелом, Р. Сандерманом та Р. Стюартом. Зокрема, нейротизму, самооцінки та локус-контролю. Дослідники звертають увагу, що «зазначені властивості мають здатність до зміни реакції людини на певну несприятливу обставину» [11].

Нейротизм – це особливість людини, що «характеризує її схильність до невротичних реакцій, нервових зривів, стану тривоги» [12]. Варто сказати, що «нейротизм не є хворобою» [13]. Результати узагальнення теоретичних положень про розвиток нейротизму, зокрема за працями З. Фрейда, Г. Айзенка, свідчать, що «нейротизм є або особливою рисою характеру, або вегетативним розладом. Але в будь-якому з варіантів таке відхилення демонструється в невмінні людини

стримувати емоції, тобто в нездатності «тримати нерви в кулаці» [13]. Якщо звичні умови не є сприятливими для того, щоб подібному розладові знайшлась можливість, щоб виявитись, то «стресові умови або інші екстремальні ситуації можуть бути причиною для підвищення рівня нейротизму. Люди-невротики часто безпідставно виявляють тривожність, занепокоєння і надмірну підозрілість. Якщо ж умови набувають екстремального характеру, то вираження таких психологічних якостей стає занадто яскравим» [13].

Щодо самооцінки, слушною є думка А. Бунас з приводу того, якою «є копінг-поведінка особистості, яка потрапляє у непередбачувану стресову ситуацію, та залежно від того, наскільки адекватно відображаються умови такої ситуації в свідомості людини, співставляючи її з отриманим досвідом для впровадження ухвалених рішень, вияву активності та зацікавленості задля можливості пристосуватися до стресової ситуації та винайти сили для збереження цілісності організму та адаптуватися до стресу і вирішувати професійні завдання» [14].

Долаючи стрес, особистість вибудовує власну допінг-поведінку через використання власної копінг-стратегії на основі копінг-ресурсів (наявного особистісного досвіду та ресурсів).

Локус контролю створює опис способу, за яким особистістю пояснюються причини подій та контролюються їх результати. Розрізняють внутрішній і зовнішній типи. Носії внутрішнього локусу контролю переконані у відповідальності за власні вчинки, власні успіхи та невдачі, виявляють високу мотивацію, самодисципліну та самоконтроль. Носії ж зовнішнього типу локусу контролю покладаються, переважно, на випадковість та зовнішні чинники, перекладаючи відповідальність за невдачі на інших. Для них притаманним є вияв безпорадності у стресових ситуаціях. Причому життєвий та професійний досвід, соціальні чинники та особистісний розвиток здатні впливати на локус контролю, розвиваючи його внутрішній тип.

У Сучасному тлумачному словнику «під умовою розуміється необхідна обставина, що уможливорює здійснення, утворення чогось, або сприяє чомусь; обставини чи особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється щось» [15, с. 879]. Для визначення психологічних умов розвитку резильєнтності майбутніх офіцерів-прикордонників важливо врахувати специфічні особливості їх професійної діяльності. Насамперед це стосується того, що діяльність офіцера-прикордонника пов'язана із вирішенням професійних проблемних ситуацій з оборони, охорони та захисту державного кордону України. В складних умовах сьогодення діяльність

прикордонників відбувається часто в екстремальних умовах, що підвищує ймовірність виникнення стресових ситуацій, а відтак і необхідності пошуку виходу з них. Варто враховувати, що у вищому військовому навчальному закладі майбутніх офіцерів готують до різних видів діяльності: «керувати підрозділом в умовах мирного та воєнного часу, здійснювати психологічну роботу з підпорядкованим персоналом у підрозділі, проводити навчання військовослужбовців, проводити виховну роботу у підрозділі, сприяти налагодженню сімейних відносин військовослужбовців, врегульовувати психіку військовослужбовців в інтересах служби» [16].

Згідно з класифікацією Є. Климова, яка розглядає професії в межах психології праці, професію прикордонника зараховують до соціономічного типу «людина – людина». Для цього типу професій характерним є подвійний характер предмету діяльності. «З одного боку, це взаємодія між людьми, а з іншого – потреба у спеціальних знаннях, уміннях і навичках. При цьому велика частка діяльності суб'єкта в таких професіях, як зазначає дослідник, припадає на обслуговування людей або керівництво їхньою діяльністю чи їхнім навчанням і вихованням» [17, с. 108].

Погоджуємося з А. Федиком, який основними специфічними рисами професійної діяльності прикордонників визначає: «а) одночасне виконання кількох видів діяльності з відмінними цілями; б) обмеження у часі щодо виконання професійних завдань з урахуванням невизначеної та важкопрогнозованої обстановки на ділянці відповідальності прикордонного підрозділу; в) нестача матеріально-технічних засобів і неуккомплектованість людськими ресурсами прикордонних підрозділів; г) незбалансований інформаційний супровід; д) вимоги опрацювати великі обсяги інформації за незначний термін часу незалежно від часу доби; е) швидка зміна психологічних станів прикордонників від очікування до швидких і злагоджених дій в умовах значних психологічних навантажень; є) необхідність у прийнятті важливих рішень та високий рівень відповідальності за них; ж) діяльність в умовах ризику та небезпеки психофізіологічному здоров'ю офіцерів-прикордонників; з) включення в процеси мислення елементів повсякденної ситуації» [16].

Серед чинників професійної діяльності офіцерів-прикордонників варто назвати: значну варіативність службових доручень, дефіцит часу, різноманітність та відомчий характер джерел інформації, необхідність підтримання дисципліни у повсякденному житті, постійної мобілізаційної готовності, спритності та зібраності, нестабільного режиму дня, ненормованого робочого дня; обмеження

особистого часу, систематичної небезпеки, ймовірності застосування зброї та засобів самозахисту, можливої загрози психологічного і фізичного характеру відносно військовослужбовців та їхніх близьких, психоемоційні перевантаження, стресові ситуації під час служби. Все це вимагає формування певного набору психологічних рис та якостей у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Щодо методичного забезпечення розвитку резильєнтності, воно потребує: удосконалення навчально-методичного комплексів психологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу, який враховував би соціальні запити до професійної діяльності, особливості викладання навчальних дисциплін та забезпечував науковий, інформаційний та методичний супровід навчального процесу та розробку і впровадження сучасних технологій психологічної освіти.

За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку здатності психіки до відновлення після стресу, з урахуванням специфічних особливостей професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників та набуття ними професійного досвіду на етапі навчання першою умовою розвитку резильєнтності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального визначено:

- розвиток професійної мотивації курсантів на успіх через оптимістичний стиль мислення (зорієтованість змісту фахових дисциплін на розвиток професійних якостей курсантів);
- застосування педагогами психологічних механізмів формування у курсантів локус контролю під час розв'язування навчально-професійних завдань (це є можливим завдяки високій ініціативності та самостійності курсантів. Аналізуючи та обговорюючи різноманітні ситуації, що виникають під час прикордонної служби, ознайомлюючись з досвідом подолання стресу в нестандартних ситуаціях, майбутні офіцери-прикордонники здійснюватимуть пошук власних моделей вирішення стресових ситуацій);
- створення належного навчально-методичного забезпечення освітнього процесу (поєднання теоретичної та практичної підготовки);
- формування критичного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом застосування евристичного методу формування умінь та навичок організації самостійної роботи;
- активне застосування тренінгових технологій з екстремальних видів діяльності (набуття навичок надання психологічної допомоги у стресових ситуаціях).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Вважаємо, що врахування зазначених психологічних умов у системі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу сприятиме як безпосередньо здатності їх психіки до відновлення після несприятливих обставин (резильєнтності), так і загалом розвитку психологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності. Перспективу подальших розвідок становить детальне вивчення шляхів та методів реалізації кожної із визначених психологічних умов розвитку резильєнтності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу.

Література

1. Гаркавцев Є. Педагогічні умови формування професійної надійності майбутніх працівників органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2015. 292 с.
2. Концепція трансформації системи військової освіти: Постанова КМУ від 30 грудня 2022 року № 1490 «Про внесення змін до Постанови КМУ від 15 грудня 1997 року № 1410».
3. Хамініч О. Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або резильєнтність. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2016. № 6 (2). С. 160-165.
4. Каплушенко Ю. Психологічна пружність і критичність: екзистенційно-аналітичний погляд. *Психологія та психосоціальні інтервенції : науковий журнал*. 2018 № 1. С. 41-45.
5. Мешко Г., Мешко О. Формування професійної стресостійкості майбутніх керівників закладів освіти на етапі майстерської підготовки. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності*. Херсон : Херсонська академія неперервної освіти. 2019. С. 38.
6. Гніда Т. Психолого-педагогічні практики розвитку стресостійкості батьків, сім'я яких опинилися у складних життєвих обставинках слідок військових дій. *Український вимір : збірник науково-педагогічних, методичних статей і матеріалів з України та діаспори*. 2019. № 16. С. 272-275.
7. Басенко О. Психологічні особливості стресу та життєвого тону у дітей та підлітків в умовах військового конфлікту. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 5 (2). С. 14-19.
8. Cosco T, Kaushal A, Hardy R, Richards M, Kuh D, Stafford M. Operationalising resilience in longitudinal studies: a systematic review of

methodological approaches. *J Epidemiol Community Health*. 2016. № 71 (1). С. 98-104.

9. Rudzinski K, McDonough P, Gartner R, Strike C. Is there room for resilience? *Subst Abuse Treat Prev Policy*. 2017. № 12 (1).

10. Stress: psychology and biology. <http://www.britannica.com/eb/article-9001506/Hans-Selye>

11. Ormel J. Personality as modifier of the life event – distress relationship: A longitudinal structure equation model.

12. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/%D0>

13. Нейротизм. <https://real-life.kr.ua/termini/neirotizm-shcho-tse-take>

14. Бунас А. Прогностична компетентність особистості в реалізації ризикованої активності. *Габітус*. Вип. 12. Т. 2. Одеса. 2020. С. 72-76.

15. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 00 слів / за заг. ред. В. Дубічинського. Харків : «Школа», 2009. 1008 с.

16. Федик А. Психологічні основи професійної підготовки особистості до діяльності в особливих умовах. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: матер. V міжнародна. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 2 листопада 2019 р.)*. Хмельницький : НАДПСУ, 2019. С. 8-9.

17. Мул С. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності : дис. ...д-ра психол. наук. 2016. 539 с.

References

1. Harkavtsev Ye. Pedagogichni umovy formuvannya profesiinoi nadiinosti maibutnikh pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv, 2015. 292 s.

2. Kontsepsiia transformatsii systemy viiskovoi osvity: Postanova KМУ vid 30 hrudnia 2022 roku № 1490 «Pro vnesennia zmin do Postanovy KМУ vid 15 hrudnia 1997 roku № 1410».

3. Khaminich O. Rezylientnist: zhytstieistik, zhyttiezdatnist abo rezylientnist. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu Serii A: Psykholohichni nauky*. 2016. № 6 (2). S. 160-165.

4. Kaplunenko Yu. Psykholohichna pruzhnist i krytychnist: ekzystentsiino-analitychnyi pohliad. *Psykhologhiia ta psykhosotsialni interventsii : naukovyi zhurnal*. 2018 № 1. S.41-45.

5. Meshko H., Meshko O. Formuvannya profesiinoi stresostiikosti maibutnikh kerivnykiv zakladiv osvity na etapi maisterskoi pidhotovky. *Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku osvity ta upravlinskoї diialnosti*. Kherson: Khersonska akademiia nepererвної osvity. 2019. S. 38.

6. Hnida T. Psykholoho-pedahohichni praktyky rozvytku stresostiikosti batkiv, simia yakykh opynylysia u skladnykh zhyttievnykh obstanovkakh slidok viiskovykh dii. *Ukrainskyi vymir: zbirnyk naukovo-pedahohichnykh, metodychnykh statei i materialiv z Ukrainy ta diaspori*. 2019. № 16. S. 272-275.

7. Basenko O. Psykholohichni osoblyvosti stresu ta zhyttievoho tonusu u ditei ta pidlitkiv v umovakh viiskovoho konfliktu. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. 2019. № 5 (2). S. 14-19.
8. Cosco T, Kaushal A, Hardy R, Richards M, Kuh D, Stafford M. Operationalising resilience in longitudinal studies: a systematic review of methodological approaches. *J Epidemiol Community Health*. 2016. № 71 (1). C. 98-104.
9. Rudzinski K, McDonough P, Gartner R, Strike C. Is there room for resilience? *Subst Abuse Treat Prev Policy*. 2017. № 12 (1).
10. Stress: psychology and biology. <http://www.britannica.com/eb/article-9001506/Hans-Selye>
11. Ormel J. Personality as modifier of the life event – distress relationship: A longitudinal structure equation model.
12. Velyka ukrainska entsyklopediia. <https://vue.gov.ua/%D0>
13. Neirotyzm. <https://real-life.kr.ua/termini/neirotizm-shcho-tse-take>
14. Bunas A. Prohnostychna kompetentnist osobystosti v realizatsii ryzikovanoi aktyvnosti. *Habitus*. Vyp. 12. T. 2. Odesa. 2020. S. 72-76.
15. Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : 100 00 sliv / za zah. red. V. Dubichynskoho. Kharkiv : «Shkola», 2009. 1008 s.
16. Fedyk A. Psykholohichni osnovy profesiinoi pidhotovky osobystosti do diialnosti v osoblyvykh umovakh. Osvitno-naukove zabezpechennia diialnosti skladovykh sektoru bezpeky i oborony Ukrainy: mater. V mizhnarodna. nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 2 lystopada 2019 r.). Khmelnytskyi : NADPSU, 2019. C. 8-9.
17. Mul S. Psykholohiia hotovnosti ofitsera-prykordonnyka do profesiinoi diialnosti: dys. ...d-ra psychol. nauk. 2016. 539 s.